Αλιευτική παράδοση και νεωτερισμοί σε εσωτερικά και παράκτια νερά της Βόρειας Ελλάδας

Δήμητρα Μυλωνά[1], Κωνσταντίνος Μουστάκας[2], Μάνος Κουτράκης[3]

[1]The Kalaureia Research Project – Σουηδικό Αρχαιολογικό Ινστιτούτο Αθηνών, Ε. Δασκαλάκη 63, 74100 Ρέθυμνο, dmylona@ret.forthnet.gr

[2]Πανεπιστήμιο Κρήτης, Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας, 74100 Ρέθυμνο, moustakas@phl.uoc.gr

[3]ΕΘΙΑΓΕ-Ινστιτούτο Αλιευτικής Έρευνας, Νέα Πέραμος, 640 07, Καβάλα, manosk@inale.gr

ABSTRACT

D. Mylona[1], K. Moustakas[2], E. Koutrakis[3]: Fishing traditions and renovation in coastal and inland waters in N. Greece.

The rich fishing grounds of the coastal and inland waters in Northern Greece have supported a rich fishing activity from antiquity to present day. This paper presents some of the relevant data in an attempt to highlight the richness of the fishing traditions and their importance in the economic and social life of the communities that lived near these resources. The rapid disruption of these centuries-old traditions in the area, due to modern economic and institutional developments imposes the need for a timely recording and understanding of the fishing cultures in Greece and the Mediterranean in general.

Keywords: fishing traditions, lagoons, coastal areas, migratory fish, Aegean Sea, North Greece

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Τον 4ο αι. π.Χ. ο Αρχέστρατος, ένας ιταλός καλοφαγάς, έμπορος στην Ανατολική Μεσόγειο, έγραψε την «Ηδυπάθεια», ένα είδος γαστρονομικού τουριστικού οδηγού (Wilkins and Hill 1994). Κατά τον Αρχέστρατο, τα Άβδηρα, η Όλυνθος, η Τορόνη και η Πέλλα φημίζονταν για συγκεκριμένα ψάρια η καθεμία (Atheneus *Deipnosophists* vii). Ανασκαφές στις τρεις πρώτες από αυτές τις πόλεις-λιμάνια και σε άλλες που δεν αναφέρονται από τον Αρχέστρατο, έφεραν στο φως ψαροκόκαλα και ποικίλα αλιευτικά εργαλεία, όπως χάλκινα αγκίστρια, μολύβδινα βαρίδια και βελόνες διχτυών (Mylona 2007). Η Βόρεια Ελλάδα και τα νησιά του βόρειου Αιγαίου ήταν περιοχές με μεγάλη αλιευτική παράδοση (Mylona 2007). Η παράδοση αυτή μεταλλαγμένη αλλά πάντα έντονη, φαίνεται να διατηρήθηκε μέχρι τις μέρες μας παρά τις πολλές και έντονες ιστορικές μεταβολές στην περιοχή.

Σήμερα, η ποικιλία των αλιευτικών μέσων, των αλιευμάτων και ο τεράστιος πλούτος γνώσεων που έχουν συσσωρεύσει οι ψαράδες, όλα μέρος ενός αλιευτικού πολιτισμού (Acheson 1981), φαίνεται να καταργούνται με ταχείς ρυθμούς. Από την μια πλευρά οι νέες τεχνολογικές δυνατότητες (π.χ. GPS-Συστήματα Προσδιορισμού Θέσης, ραντάρ, ηχοβολιστικά, κ.ά.) και από την άλλη μια σειρά μέτρων και νόμων που επιβάλλονται συλλήβδην σε εθνικό η ευρωπαϊκό επίπεδο (π.χ. «κόψιμο» παραδοσιακών σκαφών), είναι βασικοί παράγοντες αυτής της αλλαγής. Η παρούσα εργασία είναι μια πρώτη προσπάθεια να αποκαλυφθεί η πλούσια και μακρόχρονη αλιευτική παράδοση των λιμνοθαλασσών και των ακτών του Βόρειου Αιγαίου που υπήρξε για αιώνες καθοριστικής σημασίας για την ζωή των παράκτιων κοινοτήτων, οι οποίες σήμερα υφίστανται τις αλλαγές.

ΥΛΙΚΑ ΚΑΙ ΜΕΘΟΔΟΙ

Τα στοιχεία που παρουσιάζονται στην παρούσα εργασία προέρχονται από διάφορες πηγές: αρχαιολογικές ανασκαφές, επιγραφές, Βυζαντινά έγγραφα, οθωμανικά φορολογικά αρχεία, εκθέσεις, βιβλία, δημοσιεύσεις, κ.ά. Λόγω της ποικιλίας και ανομοιομορφίας των πηγών μας η προσέγγιση, σ' αυτή τη φάση είναι περιγραφική και εστιάζει στην αλιεία των μεταναστευτικών ψαριών και αυτών που πιάνονται σε λίμνες, λιμνοθάλασσες και εκβολές ποταμών. Τα δεδομένα καλύπτουν γενικά την περιοχή της βόρειας Ελλάδας, αλλά με έμφαση σε ορισμένες περιοχές. Η παρουσίαση που ακολουθεί δεν αποτελεί μία ιστορία της αλιείας

αλλά περισσότερο ένα πανόραμα ποικίλων αλιευτικών παραδόσεων σε μια περιοχή με πλούσια σε αλιεύματα νερά και σύνθετη πολιτιστική ιστορία.

ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΑ ΚΑΙ ΣΥΖΗΤΗΣΗ

Η αλιεία των μεταναστευτικών ψαριών

Τα μεταναστευτικά ψάρια στο βόρειο Αιγαίο αποτελούσαν μια βασική πηγή αλιευμάτων που κατά το παρελθόν ήταν πιθανότητα άφθονη. Η Θάσος των Κλασσικών χρόνων ήταν ένα κέντρο αλιείας των τόνων και των Σκομβρίδων γενικότερα και μάλιστα είχε αποχτήσει φήμη για τα μεταποιημένα ψάρια της που συσκευασμένα έφταναν ως την Αθήνα (Aristophanes *Acharnians* 671). Η αφθονία των κοπαδιάρικων ψαριών, μικρών και μεγαλύτερων, στην περιοχή μαρτυρείτε και έμμεσα με μια αναφορά στους μεγάλους αριθμούς κητών που εμφανίζονταν την περιοχή του Άθω (Aelian *On Animals* 13.20). Η λέξη κήτη αναφέρεται είτε σε μεγάλα θαλάσσια θηλαστικά είτε στους διάφορους μεγάλους καρχαρίες (Papadopoulos and Ruscillo 2002). Η παρουσία κι ο μεγάλος αριθμός αυτών των ζώων μπορεί να συνδεθεί με το πέρασμα μεγάλων κοπαδιών ψαριών όπως οι σαρδέλες, οι τόνοι κλπ. που αποτελούν την τροφή τους. Η εκμετάλλευση των κοπαδιάρικων ψαριών και ειδικότερα των τόνων φαίνεται ότι ήταν μέρος της αλιευτικής παράδοσης ολόκληρου του Αιγαίου. Επιγραφικές μαρτυρίες από άλλες περιοχές (π.χ. Τροιζινία και Κως, Mylona 2007) περιγράφουν την οργάνωση και οικονομική σπουδαιότητα αυτής της δραστηριότητας.

Τα στοιχεία που έχουμε στην διάθεσή μας για την εκμετάλλευση των μεταναστευτικών ψαριών κατά τους μετέπειτα αιώνες στην περιοχή είναι ελάχιστα. Ωστόσο, στους Βυζαντινούς χρόνους η αλιεία αυτού του τύπου, η οργάνωση των «εποχών», δηλ. των μόνιμων αλιευτικών εγκαταστάσεων και του προσωπικού τους, τα δικαιώματα χρήσης της ακτής και πρόσβασης στα αλιεύματα ήταν ρυθμισμένη κεντρικά (*Patrologia Graeca* 107, CIV, LVI-II) και αφορούσε όλη την Βυζαντινή επικράτεια και προφανώς και τα ακτές του Βόρειου Αιγαίου. Η εκμετάλλευση των μεταναστευτικών ψαριών που στηρίζονταν στην ομαδική, αυστηρά οργανωμένη εργασία αλλά και η χρήση διάφορων αλιευτικών εργαλείων, φαίνεται ότι στα τέλη της Τουρκοκρατίας είχε ήδη ατονήσει. Η ταραγμένη πολεμική ιστορία του Αιγαίου και η πειρατεία οδήγησε στην ερήμωση πολλών νησιών και παράκτιων οικισμών, των οποίων οι κάτοικοι ασκούσαν κατά παράδοση την αλιεία. Μια τέτοια κατάσταση διέσπασε πιθανόν τις τοπικές αλιευτικές παραδόσεις, και οδήγησε στην λήθη γνώσεις και τεχνικές που ασκούνταν στην περιοχή για αιώνες. Φαίνεται ότι ο μίτος των πανάρχαιων πρακτικών αλίευσης μεταναστευτικών ψαριών ξαναπιάστηκε στην Ελλάδα μετά το 1923, με την εισροή προσφύγων από την Μικρά Ασία, πολλοί απ΄ τους οποίους προέρχονταν από περιοχές με έντονη αλιευτική δραστηριότητα όπως ο Πόντος (π.χ. Παρασκευοπούλου αγνωστη χρον.). Έτσι εισήχθη ξανά το αρχαίο θυννείο, (νταλιάνι), που χρησιμοποιείται όχι μόνο για την σύλληψη μεταναστευτικών ψαριών αλλά και παράκτιων (Guest-Papamanoli 1984). Τα τελευταία απ΄ αυτά επιβιώνουν ακόμη σε λίγα μόνο σημεία της ακτής της Βόρειας Ελλάδας (Κερδύλλια, Ηρακλείτσα, κ.ά).

Αλιεία σε λιμνοθάλασσες, λίμνες και ποτάμια

Το ψάρεμα σε λιμνοθάλασσες, λίμνες και ποτάμια προσφέρει άλλον ένα σπουδαίο αλιευτικό πόρο στην περιοχή. Οι γουλιανοί και τα χέλια του Στρυμόνα ήταν ξακουστά στην αρχαιότητα για το μέγεθός τους. Τα χέλια ειδικότερα έφταναν μέχρι την αγορά της Αθήνας, προφανώς μεταποιημένα (για τους γουλιανούς: Aelian, *On Animals*, xii.14; για τα χέλια: Atheneus *Deipnosophists* vii 298a και vii 300c). Απ΄ αυτό μπορούμε να συνάγουμε την ύπαρξη κάποιας τοπικής οργανωμένης δραστηριότητας σύλληψης και μεταποίησης αυτών των ψαριών. Η Βιστωνίδα, η πηγή προφανώς των εκλεκτών κεφάλων των Αβδήρων που εκτιμούσε ο Αρχαίστρατος (Κουτράκης 1999) είναι πιθανόν η λίμνη Πρασιάς στην οποία αναφέρεται ο Ηρόδοτος τον 5^{ο} αι. π.Χ. Ο Ηρόδοτος περιγράφει τους ιχθυοφάγους της λίμνης Πρασιάδος, ενός λιμνόβιου λαού Θρακών, με παράξενα έθιμα. Σύμφωνα με την διήγηση του, η λίμνη ήταν τόσο πλούσια σε ψάρια, ειδικά σε «τίλωνες» και «πέρπακες», δύο αταύτιστα είδη ψαριών (ίσως τα σημερινά τυλινάρια ή κέφαλοι – *Leusiscus cephalus* και οι πέρκες – *Perca fluviatilis*), που οι κάτοικοί της το μόνο που είχαν να κάνουν για να τα πιάσουν ήταν να ρίχνουν καλάθια από τις

καταπακτές των πασσαλόπηκτων καλυβιών τους. Τα ψάρια ήταν τόσο άφθονα που τα χρησιμοποιούσαν ακόμη κι ως ταγή για τα ζώα τους (Herodotus *Historia* Book V, 16).

Η σπουδαιότητα των εύτροφων νερών των λιμνοθαλασσών και λιμνών του βόρειου Αιγαίου φαίνεται να διατηρήθηκε ανά τους αιώνες. Ενδιαφέρον παρουσιάζει η οργάνωση και σπουδαιότητα της αλιείας στην παράκτια Βιστωνίδα και, στη αποξηραμένη σήμερα, λίμνη του Αχινού κοντά στις εκβολές του Στρυμόνα, όπως μαρτυρούνται από τις δημοσιονομικές πηγές (φορολογικά αρχεία) της ύστερης βυζαντινής και της πρώιμης οθωμανικής εποχής. Κατά την ύστερη βυζαντινή εποχή, κάποια από τα μοναστήρια του Αγίου Όρους κατείχαν σημαντικές περιουσίες στην περίμετρο της λίμνης του Αχινού, δικαιώματα σε ψαρότοπους ή και τον έλεγχο ολόκληρων χωριών, των οποίων οι κάτοικοι ασχολούνταν με την αλιεία (π.χ. Ποθολίνος, Δοξόμπους, Βερνάρους, Χάνδακας κ.α.). Βυζαντινές αλλά και οθωμανικές πηγές αναφέρονται στην ύπαρξη ψαραγοράς στην πόλη των Σερρών (η "Οψαρομέση") (TTD-7, 232), όπου προφανώς διοχετευόταν το εμπορεύσιμο πλεόνασμα των αλιευμάτων της λίμνης. Η αλιεία στην λίμνη του Αχινού, φαίνεται να στήριζε ορισμένες αμιγώς αλιευτικές κοινότητες. Στο χωρίο Δοξόμπους για παράδειγμα (σημ. Μύρκινος), σύμφωνα με μαρτυρία του 1317, το σύνολο των οικογενειών του χωριού είχαν στην κατοχή τους από μία βάρκα. Αρκετές επίσης οικογένειες κατείχαν βιβάρια (περιοχές διατήρησης ζωντανών ψαριών), ενώ η κατοχή διχτυών, που μαρτυρείται σποραδικά, αποτελούσε ιδιαίτερο πλεονέκτημα και για το λόγο αυτό επιβαρυνόταν με ειδικό φόρο (Lemerle et al. 1977). Η θέση και η σημασία της αλιείας στην όλη οικονομία των παραλίμνιων χωριών αποκαλύπτεται και από το μερίδιο φόρων που της αναλογούν. Έτσι, για παράδειγμα, στα 1454/55 το προερχόμενο από την αλιεία φορολογικό εισόδημα των παραλίμνιων χωριών καταλάμβανε την πρώτη θέση συγκριτικά με τα εισοδήματα από άλλες δραστηριότητες (αλιεία: 23%, δημητριακά: 22,6%, κρασί: 10,5% του κρασιού)

Σε ό,τι αφορά στη λίμνη Βιστωνίδα και τη σημασία της αλιείας στην τοπική οικονομία, ιδιαίτερα διαφωτιστικό είναι ένα οθωμανικό κατάστιχο του 1530. Η λιμνοθάλασσα και οι ψαρότοποι της βρίσκονταν στην δικαιοδοσία του χωριού των Πόρων (Boru, το βυζαντινό Περιθεώριον) και δικαιούχος των προσόδων ήταν το πτωχοκομείο (imaret) του σουλτάνου Μουράτ στην Αδριανούπολη. Το κατάστιχο περιλαμβάνει ειδική αναφορά στον αριθμό των νοικοκυριών των ψαράδων που ανέρχονταν σε 42, επί συνόλου 145 για όλο το χωριό. Τα 42 αυτά νοικοκυριά ωστόσο επιβαρύνονται με το μεγαλύτερο μερίδιο φορολογίας εισοδήματος του χωριού (σύνολο φορολογικής προσόδου Πόρων: 115906 άσπρα, πρόσοδοι από αλιεία: 110100 άσπρα) (TTD-167, 11). Σήμερα τη διαχείριση της λιμνοθάλασσας έχει ο τοπικός Αλιευτικός Συνεταιρισμός, ο οποίος λειτουργεί με παρόμοιο πρότυπο με την βυζαντινή εποχή (καπετάνιος με ομάδες που κάνουν εβδομαδιαίες βάρδιες και ελέγχουν πότε θα μπουν ψάρια για να ανοίξουν ή κλείσουν τις παγίδες) που είναι διαδεδομένος και σε άλλες λιμνοθάλασσες στην Ελλάδα (βλ. Guest-Papamanoli 1985).

Αλιευτική παράδοση και νεωτερισμοί στα πλαίσια της Ευρωπαϊκής Ένωσης.

Παρόλους τους τεχνολογικούς νεωτερισμούς που επήλθαν στην Ελληνική αλιεία κατά τον 20^{ο} αι. (ατμοκίνητα αλιευτικά σκάφη, χρήση μηχανών εσωτερικής καύσεως και πετρελαίου, συρόμενα εργαλεία, όπως οι τράτες κ.α.), οι πραγματικές, ταχείες και δραστικές αλλαγές άρχισαν να συμβαίνουν μετά την ένταξη της Ελλάδας στην Ε.Ε. και την θέσπιση της Κοινής Αλιευτικής Πολιτικής (ΚΑΠ). Με την θέσπιση αυτού του θεσμού ο καθορισμός του τρόπου εκμετάλλευσης των ιχθυοαποθεμάτων έφυγε από τα χέρια των τοπικών κοινωνιών ή των διακοινοτικών φορέων σχετικά περιορισμένης γεωγραφικής εμβέλειας (π.χ. κοινότητες, συνεταιρισμοί, μοναστήρια, βακούφια, κ.α.). Οι πρώτοι κανονισμοί της Ε.Ε., ο 2141/70 και ο 2142/70, καθόρισαν την έννοια της "ίσης πρόσβασης" στα εθνικά ύδατα των χωρών μελών. Το 1983, με τον Κανονισμό 170/83, καθορίστηκε για πρώτη φορά ένα εικοσαετές σύστημα με στόχο την προστασία και αειφορική διαχείριση των αλιευτικών αποθεμάτων. Για το σκοπό αυτό καθιερώθηκαν τα Πολυετή Προγράμματα Προσανατολισμού (ΠΠΠ), τα οποία προσδιόριζαν τα όρια της δυναμικότητας των αλιευτικών στόλων.

Στην Ελλάδα βασικός άξονας της αλιευτικής πολιτικής, σύμφωνα με τα ΠΠΠ, ήταν η μείωση της αλιευτικής προσπάθειας μέσω της μείωσης του αριθμού των σκαφών και της

ιπποδύναμής τους (μείωση δηλαδή της χωρητικότητας και της ισχύος), χωρίς να λαμβάνεται όμως υπόψη ο τρόπος χρήσης των σκαφών αυτών και η πραγματική επίπτωση τους στα ιχθυοαποθέματα της περιοχής. Έτσι μεγάλος αριθμός παραδοσιακών ξύλινων σκαφών (Παναγιωτάκης 2003) καταστράφηκαν για να πάρουν οι ιδιοκτήτες τους από το Υπουργείο Γεωργίας την αποζημίωση που ορίζει η Ε.Ε. Εξίσου αστήριχτη υπήρξε και τη κατάργηση (από το ελληνικό Υπουργείο Γεωργίας όμως) ενός άλλου παραδοσιακού εργαλείου, του σαρδελόδιχτου, που έφεραν μαζί τους οι πρόσφυγες από την Μικρά Ασία στην Βόρεια Ελλάδα (κυρίως στην Καβάλα). Πρόκειται για ένα μικρό κυκλικό εργαλείο που στοχεύει στην σύλληψη της σαρδέλας κατά τους χειμερινούς μήνες. Η χρήση του απαγορεύτηκε το 1988 από το Υπουργείο Γεωργίας μετά από επανειλημμένες καταγγελίες των ανταγωνιστικών μεγάλων κυκλικών εργαλείων (γρι-γρι) (Κουτράκης κ.ά. 2001), σπρώχνοντας κάποιους από τους ψαράδες που τα χρησιμοποιούσαν είτε στην ανεργία είτε στην αλλαγή επαγγέλματος.

Βεβιασμένες αλλαγές όπως οι παραπάνω επέφεραν μια ραγδαία και απρόβλεπτη αλλοίωση του κοινωνικού και οικονομικού χαρακτήρα των κοινοτήτων που παραδοσιακά ζούσαν από την αλιεία. Δεν υπάρχουν μελέτες που να καταγράφουν τις αλλαγές αυτές η να υπολογίζουν το κόστος αυτών των επεμβάσεων στην ταυτότητα, την κοινωνική συνοχή και την ευημερία των κοινοτήτων των αλιέων στον Ελλαδικό χώρο. Πιστεύουμε ότι οι πολιτικές της Ε.Ε. τον τομέα της αλιείας, για να είναι επιτυχημένες, θα πρέπει να λαμβάνουν σοβαρά υπόψη τις επιμέρους παραδόσεις και ιδιαιτερότητες, που σε μέρη όπως οι Ελλάδα, και το Βόρειο Αιγαίο ειδικότερα, είναι όχι μόνο εξαιρετικά μακρόβιες αλλά και πολυσύνθετες.

Βιβλιογραφία

Acheson J.M., 1981. Anthropology of fishing. *Annual Review of Anthropology*, 10: 275-316.

Guest-Papamanoli A., 1984. Une pêche au guet: Le "Taliani", origine, évolution et distribution géographique. In *Actes du Colloque: L'exploitation de la mer de l'antiquité a nos jours. La mer, lieu de production,* Antibes. Musée Archéologique d'Antibes. Centre de recherches archéologiques du C.N.R.S.: 185-204.

Guest-Papamanoli A., 1985. Archéologie, Ethnographie ou Ethnoarchéologie des ressources maritimes de sites côtiers. Le cas de la pêche aux muges dans les lagunes de la Grèce Occidentale. In *Actes du Colloque, L'exploitation de la mer de l'antiquité a nos jours. La mer, lieu de production*. Antibes. Musée Archéologique d'Antibes. Centre de recherches archéologiques du C.N.R.S.: 281-304

Κουτράκης Ε., 1999. Ανασκόπηση των ιστορικών αναφορών και της συστηματικής των Κεφάλων (Mugilidae) της Μεσογείου. *Γεωτεχνικά Επιστημονικά Θέματα,* 10: 365-374.

Κουτράκης Ε., Τσίκληρας Α. & Καλλιανιώτης Α., 2001. Η αλιεία με Σαρδελόδιχτο στον Κόλπο Καβάλας. *Πρακτικά 10ου Πανελλήνιου Συνεδρίου Ιχθυολόγων*. Χανιά 18-20 Οκτωβρίου 2001: 65-68.

Lemerle P., Guillou A., Svoronos N. and Papachryssanthou D. (eds), *Actes de Lavra II, De 1204 à 1328*, Paris 1977, no. 104: 163-170.

Mylona 2007. Fish Eating in Ancient Greece: a story of the impoverished fishermen or the lavish fish-banquets? PhD thesis, University of Southampton, 2 vols, pp.384.

Παναγιωτάκης Γ. 2003. Η απόσυρση της αλιευτικής μας παράδοσης. *Πρακτικά 11ου Πανελλήνιου Συνεδρίου Ιχθυολόγων*. Πρέβεζα 10-13 Απριλίου 2003: 299-302.

Papadopoulos J.K. and Ruscillo D., 2002. A *ketos* in early Athens: an archaeology of whales and sea monsters in the Greek world. *American Journal of Archaeology*, 106: 187-227.

Παρασκευοπούλου Α., άγνωστη χρον., Η ψαρική στη Σωζόπολη. *Αρχείο του Θρακικού Λαογραφικού και Γλωσσικού Θησαυρού*, 2.

TTD-7: *Başbakanlık Arşivleri*, Κωνσταντινούπολη, Tapu ve Tahrir Defterleri, αρ. 7.

TTD-167: T.C. *Başbakanlık Arşivleri Genel Müdürlüğü*, *167 Numaralı Muhâsebe-i Vilâyet-i Rûm-ili Defteri (937/1530)*, Άγκυρα 2003.

Wilkins J. and Hill S., eds. 1994. *Archaestratos: The life of luxury*. Totnes (Devon): Prospect.